

ВАСИЛЬ РУДКО

ЧИННИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: АКТИВНІСТЬ VERSUS КУЛЬТУРА

ДОНЦОВ І ЛИПИНСЬКИЙ

Ми вже згадували про те, що кожний крок нашого розгляду вимагатиме виправдання. Це стосується в першу чергу наших критичних завваг про причетність Донцова до долі націоналістичного руху й самої ОУН. Уже короткі натяки попереднього розділу будуть для багатьох читачів несподіванкою, а для націоналістичних середовищ приводом до гострих алярмів.

Супротивники нашої оцінки бачитимуть у ній «неморальне діло», «руїнництво». Як же, скажуть вони, вільно атакувати людину, якої прізвище було довгі літа дорогим західноукраїнському поколінню і було знане далеко поза межами західних земель? Що залишиться з наших визначних постатей, якщо ми кожному з них нехайно стягуємо з п'єдесталу?

Такі закиди можуть походити навіть з дуже щирого переконання і тому заслуговують на пильну увагу. Їх джерелом може бути нефальшована тривога української людини, навіть націоналістичного покоління, перед порожнечою. Якраз це покоління має за дороговкази минулого не більше, як декілька голих прізвищ. Це: Шевченко, Леся Українка, Міхновський. До тієї трійки голих прізвищ додають деколи ще декілька голих прізвищ, наприклад, Петлюра, Коновалець. Усе це, очевидно, тільки ікони. Широка зацікавленість постаттю Шевченка, що була так дуже поширена серед старшого і серед минулих поколінь, належить до минулого, «Петлюра» – це тільки гасло; реальна постать, її борня, ріст, помилки й зрушення нецікаві. Нецікава, як ми вже згадували, реальна постать Коновальця. Ікони можна розмальовувати й розставляти доволіно, однак те, що існувало реально, не дасть орудувати собою на всякий спосіб. Проте ніяка кількість ікон не закрийє порожнечі світу молодшого західноукраїнського покоління, його страшної духовної знедоленості. Було б ще півбіди, коли б ця порожнеча була тільки наслідком недостатньо високого інтелектуального рівня цього покоління. На жаль, це в першу чергу важливий своїми наслідками прорив у розумінні й відчутті реальних

проблем світу та одночасно звихнення й звиродніння активізму покоління. Про це буде мова опісля. Та всі спроби чесних націоналістів рятувати престиж Донцова психологічно зрозумілі: ці люди глухо відчують згадану порожнечу і боронять прізвище Донцова, що було предметом шани за їх юних літ; вони намагаються не допустити до поширення порожнечі й збільшення існуючої безнадії. Одначе, виходячи на цю оборону, вони попадають у заплутане коло. Це вже загальновідома таємниця, що велика духовна порожнеча молодого покоління нашого Заходу якось нерозривно в'яжеться з діяльністю Донцова. З цієї причини нікому не поможемо, рятуючи за всяку ціну престиж Донцова. Зрештою, не про його особу мова в першу чергу, а про першорядну проблематику нашого життя. Найкраще було б розгортати окремі проблеми, не згадуючи прізвищ навіть загальнознаних постатей. На жаль, у наших обставинах це неможливе. Донцов діє далі на свій старий лад, глухий і сліпий до всього, що діється й діялось. До того ж він так тісно зв'язаний з різними явищами нашого життя, що, не з'ясувавши його ролі, цих явищ ніяк не зрозуміти. Отже, чисто речеві моменти змушують присвятити йому більше уваги.

Будуть і такі серед наших супротивників, що намагатимуться якраз з допомогою аргументів речевої природи спростувати нашу оцінку ролі Донцова. На їх думку, зовсім фальшиво приписувати Донцову надто багато відповідальності за долю й долю ОУН і всього руху. Він діяв, скажуть вони, у сфері слова, що його практичний вплив завжди обмежений. На націоналістичний рух впливало ще багато інших чинників. Тому не можна обвинувачувати людей слова за результати, що їх спричинили дуже різні чинники.

Не можемо вичисляти всіх можливих закидів щодо нашої оцінки та їх розглядати. Одне лише певне: не вільно трактувати Донцова так, як він, Донцов, сам трактував немилі йому постаті. Іншими словами: не вільно збувати таке визначне й дуже повчальне явище кількома лайливими наклепами, як це робив Донцов, наприклад], з Драгомановим і Грушевським. Його постать являє собою цілий клубок української проблематики. Щоб не зводити читача на манівці, залишимо збоку деякі дуже драстичні сторінки його діяльності, поминаючи навіть його ставлення до деяких голосних течій в Європі. Так само радо визнаватимемо за ним те, що так імпонувало його прихильникам.

Донцов – людина великої працьовитості й незвичайної, як на наших людей, начитаності. Його стиль блискучий, надто блискучий. Читача, що підпадав під його вплив, він приголомшував. Він – людина великого впливу. Одначе дивним порядком речей – тільки впливу на молодь. Як ніхто інший, умів він оживляти її уяву, насичувати її сліпучими

образами, посилювати її молодечу жадобу до дії. Полеміка була живлом Донцова. Його блискучі протиросійські філіпіки залишили тривалий слід на молодому поколінні українського Заходу. Для цього покоління він був найпослідовнішим супротивником усякого москвофільства, найпослідовнішим пропагандистом чеснот чи вартостей «сильної людини», завзятим пропагатором звороту до культурного Заходу. Він був для нього тим, хто довгими десятками літ у послідовному зусиллі намагався знищити українське провансальство й надати українству характеру воєнного політичного руху. І ще одного не треба забувати: він був поважною величиною українського літературного життя, хоч, може, однобічною. Довкола його видання згуртувалися визначні поети.

А все-таки дивне почуття мусить огортати кожного, хто уважніше приглянеться до цієї постаті. Справа зовсім не така проста, як собі звичайно уявляють. Кожний критичний розгляд дуже швидко натрапляє на темні місця донцовського сонця. Навіть більше: ці в загальній opinio дуже світлі місця діяльності Донцова швидко бліднуть і темніють перед уважливим оком. Тут не маємо на думці того, що Донцову часто закидають. Ще недавно хтось в еміграційній пресі пригадував, що Донцов, який тепер щораз частіше уживає цитат із Св. Письма, маніфестував колись зовсім протилежні наставлення. Це не аргумент уже тому, що кожному вільно навертатися до релігійної віри. Так само не маємо наміру відживляти старого й відомого закиду про незгідність практики Донцова з тим, що він проповідував, з його «теорією». Це тільки непорозуміння: не було двох Донцових, один, до того ж – суцільний. Всупереч поглядів багатьох націоналістів вважаємо, що Донцов не розходився з оголошуваними своїми думками навіть тоді, коли (як року 1940) став на позиції незацікавленості долею націоналістичного руху. Що розчаровані націоналісти цього не розуміють, тим гірше для них.

Залишаючи поки що такі й подібні закиди, мусимо сказати, що навіть те, що широка громадська думка вважає у Донцова світлим і блискучим, може, не таке вже й світле. Ніхто не може заперечити блискучості стилю донцовських писань, однак Володимир Старосольський давно вже зауважував, що навіть цей стиль робиться проблемою українського життя. Донцов був взагалі людиною блискучого літературного фасаду. Цей фасад засліплював молодь. Оцінка молоді, що багато дечого не може розуміти, не може бути в розвинених суспільствах критерієм вартості. Для націоналістичного руху питанням життя чи загибелі була справа належної участі старшого покоління в ньому, що мусило б бути сильною противагою молоді. Деякий час цю роль, поки вистачало на це сил, виконували нечисленні «дев'ятдесятники». Дивне й страшне було те, що

Донцов ніколи не хотів виконувати роль свого власного покоління в цьому процесі, а став однозначно, сказати б, на становище молоді. Звідси й його роль. Розбуджена атмосферою недавно минулої визвольної війни та акціями УВО молодь потребувала яскравої протиінстанції, що змусила б її задуматись, дала б міру й горизонт її змаганням.

Не в цьому напрямі пішла робота Донцова. Він і далі підсичував юний динамізм і пустився пливати *рівнобіжно* з течією молоді. Тут він пішов яскраво проти того, що вимагалось від його покоління, та належав до тих чинників нашого суспільного життя, що вирішально перекинули процес західноукраїнської суспільності на шлях прискішеного поюначення. Так само дуже великі сумніви треба б мати щодо вартості начитаності Донцова. Надзвичайна легкість, з якою він перескакував цитатами від автора до автора, могла дуже імпонувати молоді; однак кожний, хто має в цьому смак, мусить визнати, що людина, органічно зв'язана з культурними вартостями, до того ж людина думки, ніколи подонцовському писати не буде. Його публіцистичні праці насичені сліпучими образами, однак ніколи не можна позбутися того враження, що Донцов дбає не про пізнання й схоплення проблематики реального життя, а про якусь вільну, великою мірою незалежну від пізнання світу публіцистичну творчість; ще точніше: майже поетичну творчість на суспільно-політичні теми. Якби більшість його праць були написані віршем, було б, мабуть, усе гаразд. Іншими словами: уже в самих основах писань Донцова є щось таке, що робить їх чимсь посереднім між справжньою публіцистикою, що дорожить пізнанням справ, про які мовиться, і наснажена відповідальністю за кожне слово, – і поетичною творчістю. Це - першорядна проблема, але не тільки в Донцова. Не забуваймо, що між обома світовими війнами повелася в нас мода писати на теми суспільні, політичні, а там далі навіть на теми формотворчого процесу українства «поетично», «вільно». За давніших десятиліть українська історична наука мала поважний вплив на наше життя. Між обома війнами він страшенно змалів, як змаліло значення досліду й пізнання нашого життя. Зате набрали переможного значення «ідеології», ці великою мірою незалежно від пізнання і на нетерпимій та завжди більш чи менш містичній «вірі» будовані системи «поглядів» на засадничі справи українського буття. Що ці «системи поглядів» довільністю своїх тверджень нагадують дещо «поетичну свободу», не треба дивуватись. «Ідеології» почали щораз більше приходити до голосу на нашому Заході між обома війнами; серед нашого громадянства на чужині вони всемогутні. Їх є багато, хоч вони небагато різняться одна від одної. Однак там, де таким тиранським способом панують побудовані на догмі власної непомильності «віри», по-

літичні доктрини не можуть знайти ґрунту. Такий сумний стан нашого політичного життя не випадковий. Серед постатей, що вирішально перекинули точку ваги нашого політично-суспільного думання на «ідеології», перше місце належить Донцову. У цій оркестрі, де були й інші, до того ж навіть визначні постаті, Донцов, безумовно, був найблисучішою.

Пів- і чвертьпоезія на теми суспільного життя й політики, що її проповідували різні групи націоналістичного середовища, – це тільки блідий відблиск панівного в нас «ідеологічного», отже, утопійного, сліпою вірою наснаженого й позбавленого елементів політичної культури думання. Розклад націоналістичного руху, творення щораз нових огнищ в середині одного середовища нічого не змінить. Це думання перекидається навіть на ті групи, що ні до якого націоналізму не хочуть належати. Перегони на тему, хто власне революціонер і хто справжній відбиток Краю, – це головна справа цієї метушні та відповідної до неї продукції друкованого слова. Що елементарні завдання політичної еміграції, такі на ґрунті нашого досвіду наявні, дістають з усієї сили в лоб, немає найменшого сумніву. Коли б треба було вертатися до Краю, то еміграційні ревнителі Краю принесли б на рідну землю далеко більший хаос і далеко гірші методи винищування українців, як у 1941 році.

Те, що тут коротко порушуємо, це, безперечно, вже *результати* довшого розвою. Читач не міг не запитати, що ми ставимо їх у тісний зв'язок із діяльністю Донцова. Проти цього ображено протестуватимуть фанатичні прихильники Донцова. На їхню думку, несправедливо й шкідливо оцінювати людину з результатів, що постали внаслідок різних чинників. Оцінювати з результатів, скажуть вони, марна робота. Було б далеко краще, коли б Донцову протиставилися були в нас свого часу. А цього якраз, скажуть вони, не було. Протидонцовські опоненти були слабкі; їх неуспіх – це теж присуд на їхню роботу.

Ця переконлива, на перший погляд, аргументація не така вже дуже бездоганна, як видається. Акти донцовізму ще не замкнені. Правда, Донцов усе, що мав сказати, уже давно сказав. Його теперішні публіцистичні походи ніякого спеціального лиха не коять. Навпаки, різних людей, що з давнього сентименту до нього цілими довгими роками мовчали, бо хотіли щадити його й не творити сенсацій, вони таки змусять переглянути його діяльність. Це вийде тільки на добро українській справі. Незважаючи на це, *донцовізм* ще довго буде діяти в цьому поколінні нашого Заходу, що за своїх юних літ підпало під його вплив. Отже, результати донцовської діяльності будуть ще йти далі, аж доки в різних катастрофах не вигорять, спалюючи з собою не раз найкращі українські енергії. Це тільки один бік справи.

Ті, що запевняють усіх, ніби слушного часу ніхто не чинив Донцову належного спротиву, забувають про Вячеслава Липинського. Правда, Донцов умів знаменито використати тенденції й нахили західноукраїнської суспільності й кинути їх проти Липинського. Він потрапив не тільки відвернути від себе увагу критичних і думаючих елементів громадянства, але відгородив китайським муром усе молоде покоління від Липинського, до того ж так радикально, що оминати Липинського мільями, збувати його кількома недоречними виразами зробилося чесною (до того ж не тільки націоналістичного покоління). Тут помогли Донцову (при цьому безкорисливо й вирішально) демократи старшого покоління наддніпрянського походження, що ще й досі не можуть отямитись від струшення нещадною критикою «Листів». Не дивно, що в «Українській] загальній] енциклопедії» про Липинського стоїть безсенсава заввага, ніби він «стояв за диктатуру дідичівської кляси» на Україні. І взагалі треба сказати, що демократичні кола багато де в чому помогли Донцову проти Липинського. Це вони роблять і сьогодні, вимовляючи одним віддихом прізвища обох, мовляв, обидва були проти демократії. Уже саме зачислення обох цих постатей в одну категорію - це не тільки важкий речевий огріх цих кіл, не тільки вияв їх ресентименту супроти Липинського; це одночасно й найкраща вода на млин українського донцовізму.

Тут знову треба поставити гострі застереження. Згадуючи в нашому розгляді Липинського, не робимо пропаганди гетьманському рухові, який, як показують усі прикмети, перебуває в гострій кризі. Можна дуже сумніватись, щоб цей рух мав тепер багато спільного з Липинським. Союз гетьманців з бандерівцями – це напевно справа не якоїсь «тактики» (мовляв: ми розумні верхи, вони – потребує розуму стихія), а таки в першу чергу «союз сердець» – на основі глибшого споріднення. Страшно подумати, що група, яка на словах стоїть на фундаменті Липинського, хоче вдихнути в себе життя – від донцовістичних бандерівців. Тому не виключене, що актуалізація ідеї Липинського відбудеться, може, навіть поза гетьманськими групами і проти них.

Чи це можливе? Тут ми дійшли до другого пункту наших застережень. «Листи» Липинського писані під свіжим враженням революції й програної визвольної війни. Значить, і в них будуть моменти, що їх написання було зумовлене, може, більше, як треба, болючими ситуаціями українського життя, отже моменти, що їх вартість минула. Однак цього не можна надто переоцінювати. Липинський – аристократ великої політичної школи й старої культури. Коли велика більшість навіть визначних українських діячів тодішнього часу були за революції духовно

тільки молоддю, що за вирішальних років мусила ще сама вчитися від початків, то Липинський, хоч дуже молода людина, вже перед Першою світовою війною подарував нам (польською мовою) книгу, що належить до найсвітліших у нас взагалі. У вирішальні роки революції він входив зовсім інакше, як величезна більшість наших провідних діячів того часу, а коли мовити про якість його політичної культури, то він був постаттю взагалі єдиною. Тільки ці величезні завдатки дали йому змогу відповісти на роки революції політичною доктриною, до того ж зараз після окупації України. Тут він єдиний виконав завдання – лишаючи знову все покоління учасників визвольної війни далеко позаду себе. Про те, в яких страшних розмірах, вернувшись додому, завело надії покоління учасників війни, ми вже згадували. Поза мемуаристику й дуже дрібну критику років революції воно не вийшло. Липинського думок воно не тільки не підходило, ба навіть не розуміло. Забуваючи про єдині передумови політичного розуміння речей, які мав у своїм розпорядженні Липинський, різні люди й сьогодні хочуть збути його наївним аргументом, що він, мовляв, писав критику років революції, хоч тоді написаної історії цих років ще не було. Так само хочуть полагодити справу вказуванням на те, що Липинський надто зв'язав себе з гетьманським рухом. Та це ніякий аргумент проти, а навпаки: Липинський не хотів лише «писати», а йшов на практичну відповідальність, хоч вона його в нашій суспільній сфері нищила. Про наївненькі аргументи, ніби в «Листах» «світогляд матеріалістичний», не будемо навіть згадувати.

Книга Липинського принесла – єдина – українству після визвольної війни політичну доктрину великого масштабу. Можна з окремими її тезами згоджуватись або ні, але ніхто тямущий не зможе заперечити, що в цій книзі розгорнена небувалим у нас способом політична й соціальна проблематика.

Ніхто так глибоко не з'ясував тієї слабкості українства, що він її називає бездержавністю, внутрішнім нахилом до колоніального існування. Ніде так не розгорнена фатальна для українців проблема влади й політичного росту – проблема, об яку розбиваються українські зусилля. Все те має незникненну вартість. Його теорія нації – єдина з усіх у нас існуючих, що має силу і при сучасних відносинах на Україні. Ніхто не збагнув так соціальних зрушень на Україні, як Липинський. Сам консерватист і речник хліборобського класу як підстави українського ладу й сили, він бачив усю зумовленість позицій і не вагався визнати за продукційним українським пролетаріатом дані до побудови державотворчої сили. Маркс і модерні рухи не були для нього пострахом. Його критика соціальної ролі інтелігенції- це рідкісний приклад соціально-політичної чуйності. Від часу

своїх молодих літ він пропагував ідею внутрішньоукраїнського імперіалізму, тобто ідею приєднання до українського руху елементів панівної системи, бачачи в ній єдиний шанс перемоги над колоніальним існуванням. Усе це не втратило й досі своєї актуальності, а навпаки. Липинський докладно передбачив смертельні моменти українського націоналістичного руху ще задовго перед постановлянням ОУН. Цього не добачають, бо відповідні місця стоять у нього під гаслом «демократія».

Закінчуючи ці короткі натяки, мусимо всупереч панівним тенденціям підкреслити, що без розрахунку з тією проблематикою, що її розгорнув Липинський, наша суспільно-політична думка не може рушитися з місця. Це має таку ж повну силу й щодо наших лівих течій. Липинського не оминати. Пробу оминати продемонстрував на собі з катастрофальними наслідками націоналістичний рух нашого Заходу. І відкинувши весь ресентимент, оту чеснотливість слабих і безсилим, наші демократичні течії також повинні прислухатися до критичного голосу тієї людини, що була в осудах не раз безоглядна, але її думка була виїмковою щодо засягу, глибини й (підкреслюємо це) характерності. Сутність цієї кончної постави супроти Липинського (а це ставлення в досьогочасній формі є один із найбільш принизливих українських скандалів) не в тому, щоб рішитися за чи проти гетьманського руху, бо це справа не найважливіша. Тут річ-насамперед у визнанні за своєю української революційної проблематики та переборенні постави, що тепер цілком панує. Цю панівну поставу характеризує хаос т. зв. «ідеологій». Ми вже про це згадували, але не шкодить повторити ще раз: т. зв. «ідеології», панівна форма нашого сучасного суспільно-політичного мислення – це мішанина слабенького, здебільша півінтелігентського туманного пізнання, зодягненого в поетично-хмарні шати, та сліпої й кровожерної віри у непомильність і «рідний-край-спасаємість» такої секти. Доки така сектантська «ідеологія» стоїть в опозиції проти інших сильніших «ідеологій» і зазнає від них «кривди», доти з її носіями можна навіть деколи говорити; як тільки така «ідеологія» прийде де-небудь, наприклад, в якомусь діпівському таборі, до «влади», починається жах видовища. Поки що маємо такий стан, що одна «ідеологія» хоче загопити своєю хвилиною попередні чи від неї відмінні; проповідь про співзвучність з «бажанням мас» та «воюючою батьківщиною» – це аргумент, що має сьогодні найбільшу ціну. Що ці співзвучники не вміють дати примітивно-справедливого ладу в якомусь таборі, що вони не дають еміграції виконати навіть у скромних розмірах тієї роботи, до якої еміграція покликана, – це не має ваги. Тут маємо справу з такою корупцією голів і сердець, що в історії нашого відродження годі знайти будь-що подібне до цього взірця. Тут напрошується питання: звідки це все?

Після цієї довільної дороги можемо підняти головну нитку нашої теми. Згадувана вже дискусія 30-х років на тему конфлікту поколінь на нашому Заході була останньою, хоч дуже слабкою спробою заактуалізувати проблематику молодого націоналістичного руху. Вона все-таки була ще доказом, що навіть у свідомості націоналістів багато справ було тоді неперерішених, відкритих. Однак наступні роки були вже для націоналістів роками важкої практики, коли то на надуму, обмірковування було щораз менше місця, а засадничі рішення приходили самі. Та далеко важливішим для долі націоналістичного руху був відомий удар Донцова з Липинським у 20-х роках. Це було останній раз, коли стали одна проти одної дві яскраві постаті. Ні один із них не був з Галичини. Їхній конфлікт набув загальноукраїнського значення. Тут упали вже перші засадничі для націоналістичного руху рішення.

Року 1926-го появилися дві книжки великого значення. Це – «Націоналізм» Донцова і «Листи до братів-хліборобів» Липинського. «Листи» друкувалися раніше в «Хліборобській Україні». Видаючи їх книжкою, Липинський подав до них «Вступне слово до читачів з ворожих таборів». Отже, рік 1926 був уже деяким завершенням. Попередніх років обидва ці діячі, сказати б, рівнобіжно працювали й друкували свої речі. Літературна діяльність обох була відповіддю на роки визвольної війни й революції. Обидва не щадили гострої критики. Обидва порушували дуже подібні теми. Друкуючи постійно свої речі між 1920 і 1926 роками, обидва мали змогу слідкувати за собою й займати один проти одного певне становище. Цей антагонізм наростав роками й довів до вибуху. Найяскравіший вислів цього вибуху – це згадане «Вступне слово» до «Листів», де Липинський, не перебираючи цим разом у словах, нещадно заатакував Донцова. У ньому він зарахував Донцова до «людей з холодним, як лід, серцем і розпаленим самолюбною амбіцією мізком»; закинув йому постійне викрадання чужих ідей, спотворювання їх на те, щоб робити з них літературну кар'єру. Там же він поставив твердження, що Донцов тільки «пише», але своїх писань не вважає за серйозні; що на випадок постанови націоналістичної організації Донцов не схоче з нею мати нічого спільного і т. д. і т. д. Кожний закид, що стояв у «Вступному слові», був страшний, кожний нищівний і – це буде важливе – кожний у великій частині для нашого громадянства незрозумілий. Тоді ще не було трагічної практики українського націоналістичного руху, що здійснював донцовські ідеї; донцовський «націоналізм» видавався простим піднесенням дотеперішньої національної ідеї на вищий рівень та загостренням її. Проблематика Липинського була для українського інтелігента дивна й утопічна. Уже сама його критика претензій української соціально дуже

молододі інтелігенції була незрозуміла. Таж за загальним переконанням, наша суспільність – це «народ» (це «селянство» та докладно нез'ясоване «робітництво») і «інтелігенція», причому ця остання була й «проводом» – і то порядком *самозрозумілостей*. Закиди Липинського, як і вся його теорія, впали на ґрунт, на якому навіть визвольна війна не зуміла зрушити старосвітських наївних уявлень. Донцову було легко вийти цілим із конфлікту і рости на громадській думці вгору. Липинський не знайшов відгомону. Навіть люди, йому не ворожі, стверджували колись перед своєю совістю, що Донцов, власне, не дав приводу аж до таких атак проти себе. До того ж, стверджували гострими словами й жаліли, що із «Вступним словом» до «Листів» почало меркнути *сонце великого ума*. Останніх років дуже поволі почало пробивати собі дорогу зрозуміння твору Липинського; підносилися також голоси за те, щоб видати «Листи» наново. Клопітливе питання завдавало тільки «Вступне слово»; літеплі прихильники «Листів» не знають, чи можна його (з причини тієї гостроти атак) передруковувати, чи ні.

Переходимо байдуже біля найжахливіших історій нашого життя, вдаючи, що ми їх не бачимо; пактуємо й засідаємо при одному столі з людьми, що на їх відповідальності численні злочини, і з ноторичними погромниками, якщо вони злагодять свою пропагандивну фразеологію, одначе згіршуємося від слів Липинського, написаних гостро, але з найглибшого болю й не безсеречно. Забуваємо, що виступав з берегів нормально темперованого словника і Шевченко, і Куліш, і врешті Франко. Тому не заходило сонце великого ума в автора, коли він писав «Вступне слово» до готових уже «Листів». Це «Вступне слово» залишиться одним із найсвітліших документів болючої видючості відповідальної української людини. Цей документ жде тільки свого соціологічного аналізу.

Так, скаже не один, але чи мав Липинський причину аж до такої атаки проти Донцова? Чи не міг він усе-таки зректися всього того, що носить, як у нас кажуть, пляму «особистого розрахунку» з супротивником? Треба, мабуть, погодитися з думкою: аж такого приводу до атаки проти себе, *що яскраво впадав би всім у вічі*, Донцов таки не дав. Та це ще не значить, що приводу взагалі не було. Липинський не належав до таких українців, що їх політичний розум починав щойно свої перші кроки. Він, як ми згадали, – людина старої політичної культури, що її набувають довгими століттями. Він відразу побачив в особі Донцова найстрашнішого ворога, що знаменито зміг пристосуватися до українського середовища й мав силу всі зусилля всього його, Липинського, життя, бодай на якийсь час, знівечити. Так воно й сталося. У всього українства, що виростало поза сферою ССРСР, Донцов убив орган розуміння

проблематики Липинського, розуміння справи, якій цей останній служив усе життя. Нічого страшнішого Донцов взагалі не міг зробити.

Як це можливе і в чому річ? Як відомо, прямих атак більшого стилю Донцов проти Липинського майже не підіймав. Проти нього він кидав дрібні, але затруєні стріли, до того ж майже завжди тільки «мимохідь». *Мимохідь* поставив він Липинського в своєму «Націоналізмі» між пережитих представників доби українського «занепаду», доби «провансальства», ставлячи в цій книжці собі завдання розправитися з тим «провансальством». Тут аж напрошується питання: чому Донцов не кинув цієї своєї махини проти «Листів до братів-хліборобів», що появлялися в періодичному виданні «Хліборобська Україна» від 1920 року і за якими він роками слідкував? *Якщо*, згідно з його думкою, «Листи» – справді вияв українського провансальства, то це провансальство було свіжої дати і було розгорнене, як навіть Донцов мусив би це визнати, у справді незвичайних розмірах. Отже, це провансальство мусило бути теж особливо небезпечне і проти нього треба б було в першу чергу бити на сполох. Чому ж Донцов атакував Липинського лише «мимохідь», а ввесь свій розмах кинув проти Драгоманова, українського народництва, різних поетів минулого і т. д.? Таке питання є загадка, до того ж взагалі загадка Донцова. Воно пробиває шлях зрозуміння діяльності тієї людини, що здобула в нас славу безстрашного полеміста.

Тут видно зразу, як блідне ореол тієї безстрашності. Цей ореол – тільки один із націоналістичних міфів. Не випадково Донцов пішов шукати лаврів через Драгоманова. Драгоманов, незважаючи на своє величезне історичне значення, був усе-таки духовною дитиною давноминулих українських десятиліть з усіма їх недоліками. Уже з тієї причини він міг дати (в нашому суспільному середовищі, очевидно) легкі тріумфи для літературного безсовісного здобичника, що критикував його, не входячи в суттєві, суспільно-політичні проблеми, з верхоглядного становища пізніших і «мудріших» поколінь. Зате не важився він піти фронтовою атакою проти того, хто, *за його словами*, був *провансальцем у сучасності* і був, коли говорити про роки, точно його ровесником. За цією, на перший погляд, непослідовністю криється непомилна послідовність донцовського інстинкту. Коли б він був атакував прямо Липинського, він був би розбився вже від першого зудару. У своїй оголеності він продемонстрував би на очах усіх свою повну немічність літератора, що не має для великої соціально-політичної проблематики Липинського ніякого органу розуміння. Великий брязкіт його атак проти Драгоманова мав викликати в нашої наївної публіки враження, ніби він «власнито і тим самим» побив також і Липинського. Західноукраїнська молодь дала себе легко переконати цим засобом.

Та не в цьому ще глибока причина дивної постави Донцова супроти Липинського. Зокрема наша відповідь не пояснює, чому донцовська метода проти Липинського була аж така вдала. Щоб це зрозуміти, мусимо звернути увагу на іншу річ. Хто коли-небудь зупинявся над цими великими супротивниками, той мусив завважити, що їхні теми в головному дуже подібні, часом майже однакові. Обидва вони розгортають критику т. зв. демократичних часів, обидва пропагують волюнтаризм або широко опрацьовують питання соціально-політичних верхів українства; обидва, врешті, речники традиціоналізму. Правда, є й великі розбіжності. У Липинського видно від початку до кінця яскраву лінію розвою, у Донцова – наглі зміни, перескоки, причому він, Донцов, ніколи не хотів мотивувати своїх метаморфоз чи здавати за них звіт. У Липинського була яскрава лінія йти в практику життя, хоч він ясно бачив усе прокляття української практики; писав він тоді, коли інший великий спосіб служити справі відпав. Донцов був завжди й насамперед письменником, що всією силою оминав в'язань української суспільно-політичної практики. Якщо мовиться про рід їх духовної активності, то Липинський був насамперед дослідником, Донцов насамперед орудувачем начитаного; перший був людиною думки, другий людиною начитаності, літератом. У полемічних походах Липинський розправлявся з сучасністю, але був дуже обережний і дуже обачний в оцінці постатей минулого. Він атакував з усієї сили Донцова, що тоді якраз починав здобувати широкий вплив, але зате не йшов по лаври розправ з Драгомановим. І Донцов теж якось цікавився сучасністю, однак він насамперед спрямовував свої удари проти різних постатей нашого ХІХ століття, наче б вони жили й діяли разом із ним. Звеличування Шевченка як ясного сонця на тлі доби слабостей і занепаду, як окреслював Донцов, власне, великі простори нашого минулого століття, були знову тільки характеристичним донцовським засобом до цілі. Затє він ніколи не звертався повністю обличчям до його сучасності. Оминання розправи з Липинським, який його нищівним способом атакував, а далі відсування від себе відповідальності за націоналістичний рух при задрісному зазіханні на панування над душами молоді цього руху яскраво показують, що Донцов завжди був півпубліцистом і півпоетом на суспільно-політичні теми. Так і видно, що його від Липинського ділила різниця моральних засад, культури, соціального походження, інтелектуальних якостей і т. ін. Тим дивніша та обставина, про яку ми щойно згадали: обидва автори розгортали у великій мірі дуже подібні або взагалі однакові теми. Можна з повним правом говорити про рівнобіжність їх писань. Значить, однакові справи-проблеми бігли майже одночасно на двох рейках: рейках Липинського і Донцова,

незважаючи на те, що вони так дуже між собою різнилися і прірва ворожнечі була між ними непрохідна. Тут криється загадка над загадками і ключ розуміння їх великого зудару.

Що різні ідеї «висіли тоді в повітрі» та що кожний із обговорюваних авторів лише їх підняв та на свій спосіб оформив, годі повірити. Різниці між Липинським і Донцовим були такі фундаментальні, що вони обидва в політичній і соціальній проблематиці, *йдучи власними дорогами*, не могли зустрічатися, а вже напевно не могли розглядати так багатьох справ рівнобіжно. Однак, якщо це й мало місце, то на це є лише одне-єдине пояснення: між ними обома існувала тісна залежність, правда, залежність однонапрямна, однобічна. Донцов писав свої речі під яскравим впливом Липинського, він був у нього в полоні. Він брав від нього головні мотиви; у блиску донцовських писань яскраво чути відблеск аргументації Липинського. Або ще інакше: Донцов був живою й нерозлучною тінню Липинського. У цьому полягала згадана рівнобіжність обох авторів. Вона була долею й прокльоном їх обох – але не тільки їх обох.

Це ствердження страшно своєю вагою. Не приховуємо, що вимовляти його важко. І ми б цього не робили, коли б до цього не змушували нас обставини нашого життя і – сам Донцов. Алярмуючи прихильникам заатакованого, мусимо сказати, що не робимо Донцову ні відверто, ні приховано закиду плагіаторства. Тут мовиться про інше і далеко важніше. Перебирати ідеї від інших, орудувати ними, оформлювати їх на свій лад вільно. Річ лише в тому, як це робиться. Тут Донцов – велика проблема українського життя для себе.

Дві великі постаті українського життя стали одна проти другої, а з ними зударилися між собою два смертельно ворожі принципи суспільно-політичного порядку й таких же вартостей. Липинський заважив вирішально на Донцову; він був першим і засадничим джерелом донцовського націоналізму. За цю свою залежність, від якої він ніколи не міг звільнитися, Донцов ненавидів Липинського всією душею і боявся його теж усією душею. У почутті своєї немічності проти такого супротивника, він волів піти по лаври Драгоманова, а кидаючи «мимохідь» дрібні стріли проти Липинського, викликати в суспільності враження, що він одночасно розгромив і цього останнього. Проти-драгоманівський похід Донцова був нічим іншим, як відворотом перед Липинським і спробою перемогти його обхідним маневром. Та це не єдиний засіб у Донцова. Липинський не звертався *безпосередньо* до молоді. Його думки були адресовані в першу чергу до того покоління, що мало за собою досвід війни й революції; молодь не могла зрозуміти

тієї проблематики. Іншими словами: Липинський мусив програвати в тій хвилині, коли старше покоління, в першу чергу до цього покликане, не мало сили підняти його *проблематики*. Підкреслюємо: проблематики, а не того, що було розгорнене як програма гетьманського руху.

Іншу дорогу вибрав собі Донцов. У своїх публіцистичних працях він звертався *безпосередньо до молоді* та знаходив серед неї справді *розуміння* й піддержку. Це не шкодило, що молодь (навіть її найкращі представники) ані приблизно не могла сягати до рівня інтелекту Донцова. Вона *вживалася в атмосферу й ритм його писань* і – це можна без пересади сказати – його *великою мірою таки розуміла*. Цей повний зворот Донцова до молоді та його вплив на неї звикли вважати за річ самозрозумілу; мовляв, він умів її захопити. А тим часом ніякої самозрозумілості в цьому не було. Ми вже згадували про те, що Липинський і Донцов порушували здебільша дуже подібні, ба навіть однакові справи; ми завважили при цьому, що думки Липинського *безпосередньо* молоді приступні не були. Якщо так, то *чому тій самій молоді були безпосередньо приступні* ідеї Донцова? Чому вона *могла їх розуміти*? Може, хтось бачить причину успіху Донцова в його блискучому стилі, в умінні апелювати до патріотичного горіння молоді, а врешті, у здібності писати приступно, популярно. Так, але Липинський був теж визначним стилістом, а його писання натхнені глибокою й видючою любов'ю до рідного краю. Донцов напевне не писав приступніше за нього; уже саме вивінування донцовських речей цитатами й чужими словами, орудування думками з різних площин одночасно не робили легкою справою слідкування за думкою автора.

Різницю між двома авторами треба шукати деінде. Липинський умів апелювати до чуттєвої сторони людини, однак він розгортав насамперед *проблеми* і вимагав *напруги думки*, щоб їх зрозуміти. Донцов звертався у величезній мірі до чуття слухача, вдаряв сильно по струнах *настроевості*. Коли мовиться про розгортання реальних політичних чи інших проблем, то він був дуже сірою, дуже пересічною величиною. Він їх так само оминав, як оминала їх не раз і молодь. Для молоді шлях розуміння довгий і важкий. Зате вона радо підпадає вибухам почуття, а зокрема настроїв. Донцов належав не до молоді. Якщо він оминав проблеми, то це в першій мірі з почуття духовного супроти них безсилля. Однак він був своєрідним великим майстром, коли треба було декілька мотивів, що мали в нашій суспільності ціну, піднімати й викрашувати їх завжди наново, витворювати настрої довкола цього, а з допомогою постійного підсичування цих настроїв викликати тривалі й дуже нетерпимі наставлення. Ці наставлення, що творив Донцов, з їх силою й слабкістю увійшли в постійний арсенал українського націоналістичного руху.

Тайна впливу Донцова полягала в тому, що він умів, як ніхто інший, пристосуватися до молоді, заграли на струнах її чуття і таким способом її опанувати. Це означало, що *він сам переставляється на позиції молоді* та засадничо зрікається сповнення тих завдань супроти молоді, що припали його власному поколінню. Можна мати великі застереження до опонентів націоналістичної молоді 30-х років, однак їх постава була далеко відповідальніша й мудріша від постави донцовської. Правда, у статті Донцова звикли бачити елементи сили й суспільно-політичного принципіалізму. Однак ми важилися твердити, що його постава була поставою безсилля та – з усіх тодішніх – найбільш опортуністична.

Щоб це зрозуміти, треба звільнитися від сутестій націоналістичної пропаганди. Існує широке переконання, що Донцов усе-таки майстер суспільно-політичних проблем. А тим часом правдою маємо лише те, що в його творах знаходимо справді багато елементів, які заторкують глибинні виміри нашого життя, отже, елементів справжньої проблематики. Однак автором тієї проблематики був у першу чергу Липинський. Донцов був лише дуже швидким перехоплювачем ідей свого найбільшого супротивника; він їх дуже швидко оформлював на свій лад, сказати б, перелицьовував. Це ми мали на думці, кажучи, що Донцов був постійною й нерозлучною тінню Липинського. Не випадково він, великий спеціаліст цитування, не цитував Липинського; не випадково він, здобуваючи вплив на молодь, промовчував перед нею свого супротивника, від якого найбільше навчився і на здобутках його, користуючись ними доволіно, зробив кар'єру свого життя. Донцов залюбки ударяв в патріотичні мотиви, однак (літературно) вчився він будувати цей бік української суспільно-політичної етики не від кардинала Мерсіє, а від Липинського, не досягаючи навіть приблизно рівня свого майстра. Патріотичні мотиви Липинського він вбудовував у свою ідею націоналізму і цим засобом здобував для себе молодь. Книга «Націоналізм» – це тільки своєрідна тінь «Листів до братів-хліборобів». Атаки проти Драгоманова, як ми вже згадали, мають приховати факт повної залежності від супротивника.

Доктрина Липинського волюнтаристична, однак цей волюнтаризм у нього у глибокому баченні усієї умовної вартості таких і подібних світоглядних елементів зрівноважений, скований іншими елементами (розумом, релігією тощо). Донцов розкошує мотивом примату «стихійної волі»; усе інше, наприклад, розумна суспільна воля, виходять знівечені. Цитати з Ніцше й Шопенгауера, набрані наче з лексику гасел, справи не рятують, а навпаки. Болюча проблема влади, одна з найважчих у нас взагалі, зробилася в Донцова лише мотивом літературного

й дуже небезпечного пафосу на теми «сильної людини». Капітальна проблема суспільних верхів Липинського приборала в Донцова форму літературних розливів на мотив «маси» і «проводу», «провідної касти». Ядро справи, проблема, вийшла знівечена, але залишилась «література», що надихає молодь. Липинський був великим сподвижником українського традиціоналізму, що надає його творам не тільки особливого чару, але й історичної перспективи для сучасної української проблематики. Донцов расовий антитрадиціоналіст, що навіть у пам'ятниках минулого шукав тільки цитат і образів для себе; пише навіть цілу книжку про «український традиціоналізм», – болючий і прикрий доказ його повної залежності від свого супротивника і повного безсилля перед його проблематикою. Липинський – глибоко релігійна людина, однак він ніколи не важився підпірати своїх логічних побудов авторитетом Св. Письма. Донцов, загальновідомий як релігійно індиферентний інтелегент, щораз частіше обставляє себе цитатами з Євангелія і пише про «Дух Божий». Де Донцов хотів іти відносно незалежними від Липинського дорогами, виходили дуже невеселі речі. Як він показував молоді «Захід Європи», про це тут із зрозумілих причин докладніше говорити не будемо. За це зведення на фальшиві дороги та за приспання чуйності західноукраїнське молодше покоління заплатило дуже дорогою ціною. Воно прокинулося опісля справді «в огні» й «окрадене» і досі не може себе віднайти.

У випадку Донцова маємо справу з появою, якої досі в такому розгорненні не було. Це вже інтелегент нового типу; безпеку від нього знову передбачав Липинський. Досьогочасна українська інтелегенція, особливо на нашому Заході, була, незважаючи на всі слабості, ще дуже сильно зв'язана кодексом етичних і суспільних форм середовища, з якого походила. Вона все-таки хотіла чомусь *служити*. Вона хотіла у своїх змаганнях шукати все-таки якоїсь *об'єктивної, добре обґрунтованої правди*. Дослід, шукання в пізнанні мали в її очах завжди першорядну вартість. Зміну таких поглядів людина зустрічала завжди з недовір'ям – навіть тоді, коли приходило виправдання. Осипові Назарукові ніколи не хотіли дарувати переходу з позицій галицької радикальної партії на позиції католицизму «Нової зорі». Молоді критики католицького напрямку не хотіли визнати його за католицького письменника. Довільні експерименти з «поглядами» дозволяли робити тільки молоді.

Поява Донцова означає вже яскравий вилам у старій поставі. В'язання, що держали передові лави української інтелегенції досі, втратили для нього обов'язкову силу. Він належав до покоління, що високо цінило вартість знання. І він сам – людина просторого знання; однак як він ним орудує! Ще недавно він твердив (у паризькому часописі «Українець»),

що «всемогутній розум» людини без «Божественної мудрості» – це ідол і шлях до руїни. Може, це й так, одначе ці його проповіді «Духа Божого» і «Господніх заповідей» – це тільки черговий маневр. Насамперед він хоче викликати враження, що нам загрожує безбожний раціоналізм. А тим часом це тільки фальшивий алярм. Протираціоналістичні застереження поставив колись Липинський у «Листах», до того ж поставив так, як належить. І друге: Донцов черговий раз хоче не признатися у своїй власній роботі і спровадити нашу громадську думку на фальшиві сліди. Проблема, що нам забиває віддих, – це не якийсь раціоналізм, а донцовський так званий «ірраціоналізм». Повторюємо: Донцов був людиною просторого знання. Одначе він орудував ним тільки як засобом до своєї цілі, а саме: здобуття впливу в суспільності. Орудуючи довільно знаннями, він *знецінював пізнання, дослід, шукання об'єктивної правди*. Іншими словами: у духовному рості української суспільності він убивав той елемент, без якого наше життя трагить усяку видючість. Зате він виховував сліпі, примітивні наставлення, цю справжню «віру» погансько-матеріалістичних сект. І це був гріх проти «Господньої мудрості» – і то гріх ч. 1. Раціоналістична гординя в Європі виросла, бодай, на підґрунті великих духовних зрушень; гординя викалькульованого донцовського «ірраціоналізму» далеко гірша: вона виросла з уяви, що цими кількома наставленнями можна збагнути й опанувати світ.

Варто приглянутись до донцовської техніки оперування духовним добром. Швидкі перескоки від цитати до цитати, від одного чужого автора до іншого приголомшували публіку, що ніколи стільки чужих прізвищ нараз не чувала. Швидко перескакуючи думками, Донцов ніде не хотів задержатись, *нічим не хотів себе зобов'язати*. Учора цитував він безцеремонно Ніцше, сьогодні проповідує вже потребу милосердя, посилається на Євангеліє. Коли б хтось притягнув його до відповідальності, Донцов усього цього міг би зректись й зостався б у згоді з власною совістю. Він *ніколи ні до чого не зобов'язувався*, його писання – лише «література». Значить, можна їх розглядати як своєрідну «лірику» на суспільно-політичні теми, в якій панує «поетична свобода». Якщо націоналісти дорікають йому за його поставу в ситуаціях, то винні вони самі, що його не пізнали. Слушного часу вони не пізнали, що в його особі став до слова інтелігент кочового типу, який ніяких зобов'язань щодо ґрунту, на якому він діє, не визнає. Він не визнає ніякої духовної осілості й відповідальності.

Дуже важко писати ці критичні завваги – якраз про Донцова. Та висловлюючи їх, не хочемо відмовляти йому вартості. У розбудованих суспільностях він був би помітним чинником духовного ферменту. І в

нас міг би теж виконувати цю роль. Його позиція як літературного критика справді поважна. Він умів розбуджувати, алярмувати. Він міг би своїми писаннями оживляти передпілля української політики. Іншими словами: в середовищі, що має досвід і дозріло до критичного думання, він міг би бути поважною збудною силою, коли б його безмежне себелюбство не кинуло його на шлях здобування душ молоді без найменшої охоти за це відповідати. І він пішов на цей шлях, пристосовуючися цілком до молоді. Це був найгірший опортунізм, який у нас тоді взагалі був можливий.

Він також приніс нехайні наслідки. Донцов відгородив на довший час усе молодше покоління українського Заходу від проблематики Липинського. Великий двобій цих визначних постатей у 20-ті роки закінчився перемогою Донцова. Перемогу цю досягнув ідеолог націоналістичного руху не шляхом фронтової атаки, а зовсім інакше. Він перебрав головні ідеї Липинського й «перелицював» їх на свій лад. Ця трансформація мала два яскраві моменти. Донцов викреслив із проблематики Липинського те, що робило її такою важкою і в'язало її з генеральними, до того ж дуже болючими фактами українського буття; іншими словами: ідеї свого супротивника, сформульовані в суспільно-політичну доктрину, він перекинув у сферу «літератури», світоглядової «лірики». Щоб це зробити, він мусив обезцінити вартість пізнання, що чинить опір такій операції, і мусив провести свій «іраціоналізм». І друге: щоб зробити справу прийнятнішою для молоді, він мусив проблематику Липинського зробити простою, спростити її, «зредувати» її до *одного* виміру. Цим досягнуто двох завдань: у писаннях Донцова було чути відгомін ідей великого політичного мислителя, – це притягало. До того ліричний їх характер, а одночасно величезні спрощення імпонували молоді. Як приємно було їй почути з уст звеличуваної серед неї людини, що «характер» – єдине, що є потрібне, що все залежить від «сильних хотінь». Уся проблематика мусила для молоді зникнути. Від Донцова вона одержувала побожне «тремтіння», а там далі настрої й сильні чуттєві наставлення. Липинський мусив зникати за рожевими хмарами літературщини. Та його «Вступне слово» дає доказ, що він знав, хто його найгірший ворог.

Повірівши раз своєму ідолові, молодь була беззастережно створена для ідей Донцова. Вони в неї вросли, робилися її другою натурою й руїною. У своїх писаннях Донцов дуже довільно поводився з реальними фактами, не маючи ніякої охоти чим-небудь себе в'язати. У брошурі «За який провід?» він безсоромним способом наважився Михайла Грушевського, що без його вкладу стає немисленним процес українського відродження, зачислити до «грязі Москви», натякаючи на його поворот

з еміграції до Києва. Зате протиставив йому як героя (очевидно Юрка) Тютюнника, хоч той теж «вернувся» і дуже сумну мав долю. На перший погляд, це схоже на божевілля, але уважніше око добачить за божевіллям *систему*. Це – акт особистої помсти Донцова. Тютюнник співробітничав у «Літ[ературно-]наук[овому] віснику» під редакцією Донцова. Знову ж Грушевський, як виходить із першого числа мюнхенського «ЛНВ», що видається під опікунчим крилом ОУН Бандери, був (і то слушно) до глибини обурений, коли довідався, що старий «ЛНВ» передано в руки Донцову.

Начитаним духовним добром Донцов, як ми згадували, вправно орудував, хоч пізнання, шукання об'єктивної правди він раз у раз зневажав. Його вплив був найважливішим джерелом страшного духовного занепаду молодого покоління. Воно розжерте до решти примітивно-сліпими наставами, такими ж «вірами» й побудованими ними «ідеологіями». Воно не має органу для фактів та проблем життя. Його великий порив, а далі його активізм знівечені. Переситом пропаганди воно намагається приглушити й заспокоїти себе. У дуже різних формах зривається воно до шукання виходу, однаке кожний зрив крутиться більш-менш на місці, розбивається й пропадає. Завелика маса того, що за останні десятиліття помітно й непомітноросло; страшно важко перемагати те, що виросло в молодих літах: це ж бо значить перемагати себе; занадто велика духовна обеззброєність усього покоління. Боротьба тим важча, що вже росли в націоналістичному таборі сили, що, йдучи точно по лінії Донцова, обезголовлюють і нівечать кожну молоду людину, яка впаде під їх вплив. Уже діє страшна націоналістична система, безоглядно й послідовно, як сліпий фізикальний механізм. У бандерівщині вона має свій найяскравіший вислід.

НАЦІОНАЛІСТИЧНА СИСТЕМА

Що проти нашої оцінки Донцова сурмитимуть газетні сількори ОУН Бандери, нам зовсім байдуже. Це середовище вже так розжерте прокльоном власних діл, що всі його публікації – це тільки шифри, що мають завдання закривати від світу істоту партії, алярмувати власний апарат включно з розкиданими всюди клітинами «служби безпеки» та вплинути на «бойові» настрої поплентачів. Однаке є ще чесні й послідовні оборонці націоналістичної ідеї, що хочуть боронити її без огляду на час і обставини. У статті про Ольжича пише в «Українському слові» (Париж, 13 червня ц[ього] р[оку]) О. Жданович: «Д. Донцов, Є. Маланюк, О. Ольжич,

Л. Мосендз, О. Теліга, О. Стефанович, М. Чирський, О. Лятуринська – це імена, що висловлюють розвиток нової української духовності на західних землях України й на еміграції». Твердження, на перший погляд, бездоганне. Та хай нам вибачить шановний автор, бо, на нашу думку, такі й подібні твердження викликають лиш небезпечно фальшиві уявлення про підставові речі нашого життя та стають найкращою, бо посередньою й ненавмисною, обороною справді не ОУН Бандери, але зате всієї *націоналістичної бандерівщини*. Уже починаємо вузькість тієї «нової духовності», якщо її мають репрезентувати тільки донцовські видання. Проти таких сутестій треба поставити далеко більші застереження. Велике довір'я, що його виявили Донцову найкращі сили молодого покоління, це ще ніякий речевий аргумент за Донцова, а якраз навпаки; воно не врятувало цього покоління від катастрофи, а було мостом до неї. Так само не стає аргументом на користь Донцова причетність добрих, навіть дуже визначних поетів до його видань. Вони йому теж вірили, однаке ця віра ще ніякий не доказ бездоганності донцовської роботи. Зрештою, Донцов як *літературна сила* – очевидно в окреслених межах – міг мати і навіть має своє велике позитивне значення. Однаке на своє й інших нещастя він ніколи не обмежився на цій ролі. Не знаючи ніяких меж, його амбіція та жадоба неподільної кар'єри диктатора українських душ казала йому йти далеко далі. Якщо вільно перефразувати вислів, що його колись Макс Вебер ужив на адресу комуністичного письменника Ернста Толлера, то можна сміливо сказати, що Господь у своєму гніві зробив Донцова ідеологом українського націоналістичного руху. Не хочемо цим сказати, що його вплив у конкретних політичних обставинах був справді фатальний, але зате чиста «духовність» (уживаючи улюбленого терміна видань ОУН полк[овника] Мельника) була бездоганна. Акценти треба пересунути: формальною була його «духовність», до того ж уже в першій, засадничій поставі. Його методу думання довільними, не обґрунтованими належним пізнанням уявленнями перейняли – очевидно, у спрощеній формі – у свій засадничий арсенал молоді націоналісти. Вона квітне такою й досьогодні. Її стрічаємо у невиннішій формі як постійне доказування правильності лінії націоналістичного руху поетичними цитатами. У цинічній й безмежно звульгаризованій формі також подибуємо її. Коли ОУН Бандери у своїх виданнях твердять, що вона, а не хтось інший, репрезентує демократію та що її супротивники з допомогою насильства хочуть завести монопартійну диктатуру, – то це ні змістом, ні рівнем не різниться від писань, в яких Донцов старається ще й сьогодні нівечити, наприклад, постать Грушевського й атакує тих, хто, незважаючи на все, хоче знайти вихід із нашої сучасної руїни.

Не зле, якщо сьогодні в нас багато людей, що хочуть послідовно боронити ідеї українського націоналізму, не перемальовуючи вивісок. Вірність тому, що ми визнавали, це таки справді велика суспільна вартість. Одначе *сліпа вірність власним настанам* ще далеко не тотожна з *вірністю справі*, про яку мовиться. З цієї причини треба рішуче поборювати цей націоналістичний аргумент «духовності», що постійно і вперто посилається на поетів, які друкувалися в донцовському «Віснику». Це яскраво бандерівський аргумент – сказати 6 - у мельниківських шатах. Ніхто не думає зменшувати такої визначної постаті нашого новітнього культурного процесу, як Євген Маланюк, поет і тонкий мислитель, великий майстер відповідального до найдальших меж слова. Одначе думаємо, що він далеко ближче стоїть до Липинського, ніж до Донцова. Ніхто не думає зменшувати вагу О. Ольжича, про якого, мабуть, слушно сказав Волод[имир] Державин, що він, як поет, мав дані бути найбільшим між найбільшими. Цілком певне те, що Ольжич був, як людина, виїмково кришталевою постагтю. Одначе дуже небезпечно вводити Ольжича як аргумент до політики. Так само ніхто не заперечує, що націоналістичний рух поглинув найкращі енергії нашого Заходу. Все це розкриває тільки ще яскравіше глибокий трагізм руху та його «духовності», а не стає, як думають сьогоднішні оборонці націоналізму, його виправданням та виправданням Донцова. Загально відоме вже те, що, може, ніяка течія не вмiла так запрягти й використовувати бездоганних і ідейних поривів, як ОУН Бандери; ніхто не кидав так безцеремонно людей на жертви, як ця група. У своїй пропаганді ця група ОУН посилається на цей факт як на своє виправдання й освячення того, що вона робить. А тим часом якраз господарювання цими патріотичними поривами й енергіями не тільки не виправдує й не освячує ОУН Бандери, а стає тільки доказом повної невідповідальності її провідних кадрів. Прикриваючися посиланням на воюючу батьківщину, вона хоче охоронитись від розпізнання себе, носія безприкладної української руїни та страшної хвилі самовинищування. І тут треба сказати, що згаданий аргумент «духовності» з посиланням на поетів (а його так дуже плекають у середовищі ОУН полк[овника] Мельника), – це на ділі донцовсько-бандерівський аргумент, що фактично, хоч, може, несвідомо, підпирає цілком бандерівщину. Зрештою, майстром цієї маскованої аргументації був таки сам Донцов. Це ж він цитатами з Шевченка та Лесі Українки привінчував свою фатальну ідеологію націоналізму.

Доки не буде розвінчаний міф бездоганності донцовської «духовності», що його із зворушливою посвятою плекають (до того ж однодушно) бандерівці й націоналістичні ніби протибандерівці, доти банде-

рівщина буде – у вільній чи «зв’язаній» формі – душею всіх націоналістичних груп, а всі спроби протиставитися нищівній системі бандерівщини будуть заздалегідь засуджені на невдачу. Всупереч усім тим націоналістам, що намагаються -до того ж з позицій ОУН полк[овника] Мельника! – рятувати націоналістичну донцово-бандерівщину поетичними цитатами, треба сказати таке: ця духовність має вже в самих своїх фундаментах смертельні моменти. Донцов усю силу своєї пропаганди кинув на молодь, тобто на елемент, що, зданий здебільша на себе, не міг протистояти спокусі блискучого літературного фасаду його писань і виступів і не мав сили знайти на це критичну поставу. Він розбурхував у неї настрій, витворював загальні й дуже нетерпимі настави та опановував її душі. Однак він був і залишився безнадійно безсилий, коли треба було давати тим настам духовний горизонт, зв’язати їх об’єктивними вимогами українського стану речей, зробити їх видючими й відповідальними. Іншими словами: якраз ця «нова духовність», про яку ще й сьогодні пишуть стільки міфологічних статей, утратила фундамент і одночасно верх. Безнадійності володаря західноукраїнських молодих душ ніщо не могло врятувати. Перекидаючи поезію до політики й політику до поезії, травестуючи Липинського на свій лад, він спричинився вирішальним способом до хаосу й такої корупції голів і сердець, що з неї, можливо, не зможемо вийти десятиліттями. Розбудовуючи своє монопольне становище, він міг його вдержувати лише безцеремонним винищуванням духовних авторитетів у нас, закликаючи собі на поміч Шевченка й Лесю Українку. Це мало негайні практичні наслідки. Сповнене бездоганного патріотичного пориву молоде покоління повірило йому, пішло в практику життя і тепер, після довгих літ, пробуджується поволі, але в дуже великій, можливо, взагалі переважній своїй частині, можливо, раз назавжди знівечене. З донцовськими сутестями та з приспаною чуйністю воно не могло розбудувати своїх провідних кадрів і мусило знищити свої власні великі завдатки. Колись Донцов назвав український народ «бестією без голови». Ці страшні слова зрослися дивним способом з його власною діяльністю.

Якщо молодше покоління нашого Заходу не має сьогодні провідних, тобто таких, що не тільки мають загальні й примітивні хотіння, але й здібні до видючості й відповідальності, кадрів, або ще інакше: якщо це покоління справді без верху й без голови, то поважна пайка цієї «заслуги» йде на рахунок Донцова. Не хочемо сказати, що це покоління позбавлене активізму. Активізм у нього є, до того ж навіть великий. Однак сьогодні немає вже кому надати цьому активізму доцільності, міри й відповідальності. Правда, пропаганда, що виходить із середови-

ща цього покоління, на кожному кроці оперує кличами «революція», «Україна», «новий лад» і т. д. Одначе всі ці гасла мають лише дуже умовну вартість. Вони не можуть закрити того факту, що все молодше покоління діє лише за законами власного сліпого автоматизму. Отже, маємо справу з чимсь таким, що нагадує велетенську махину, яку пустили в рух, утративши віддавна над нею всяку керму й контроль. Махина біжить своїм власним порядком до повного вичерпання й самознищення. Її біг то спокійний, то знову від якихось внутрішніх вибухів гвалтовно прискорений. Людина, з якої ця махина складається, давно втратила панування над собою; вона здебільша знівельована, згляйхшальтована*. Чим радикальніше якесь націоналістичне середовище, тим яскравіше в ньому діють закони сліпого автоматизму, закони *націоналістичної системи*. Отже, маємо перед очима страшний з кожного погляду факт: унаслідок дуже нещасливих обставин, про які ми частково згадували, великий зрив молодого покоління нашого Заходу обернувся на сліпу силу, що роздирає сама себе. Ніякі ура-патріотичні гасла, ніяка метушня не зможе закрити цього стану тотальної катастрофи, що йде й розгортається щораз далше. У почутті повного безсилля супроти цього факту націоналістичні групи намагаються закрити від самих себе цей стан – кожна на свій спосіб: одні віршами й поезією в прозі на патріотичні теми, другі акцентуванням соціальних гасел (не соціальних проблем!), треті внутрішньосупільним терором і будівництвом «служб безпеки» проти власних земляків. Як же це можливе, скаже хтось, щоб такого розвитку речей не завважено й не спинено? Відповідаємо: цей розвиток був одночасно завважений і не завважений. Якщо навіть залишимо осторонь Вячеслава Липинського, що такі ситуації виразно передбачав, то не можемо тут не згадати визначного західноукраїнського юриста й соціолога, соціал-демократа *Володимира Старосольського*, що йшов у 30-ті роки між націоналістичну студентську молодь Львова та, розгортаючи перед нею суспільно-політичну проблематику, кликав її до обачності. Проблему, яка його цікавила, він схоплював ядерним окресленням «Розум чи воля» або ще точніше: «Розумна чи стихійна воля». Всупереч тодішньому поглядові молодих націоналістів він бачив кардинальну загрозу українському життю в усіх вирішальних ситуаціях не в недостаті «стихійної», наскрізь чуттєво насаженої волі до дії, а в зловісній недостаті видючої, «розумної» й відповідальної, на довшу мету діючої волі. Ще далі: українська сліпа й примітивна стихія завжди, до того ж у вирішальній ситуації, нівечить кожні завдатки побудови нашої суспільної ієрархії, що не може по-

* Урівняна (від нім. *gleichstellen* – урівнювати).

стати «стихийно», з одного дня на другий, і не може вибухнути «революційно» з нічого. «Стихія», казав Старосольський, нищить розумні й відповідальні елементи й розтощує вкінці саму себе. Небезпечно плекати міфи «стихії», що слушного часу зробить усе. Тільки окремі, диктовані свідомістю тієї страшною української проблематики, зусилля зможуть відвернути катастрофальні ситуації прийдешнього часу. Побудова української держави вимагає (до того ж з огляду на важкість ґрунту) зусиль таких вимірів, що супроти них бліднуть ті великі труднощі, які зустрічають великі держави-нації та їхні провідні мужі. Культ непомильно діючої «стихії», що його пропагують у націоналістичному середовищі, -це шлях дуже небезпечної самоомани.

Ця критика Старосольського вдаряла в один із фундаментів націоналістичного руху. Молодь, тоді ще свіжа й незатруєна, справді прислухалася до слів Старосольського, однак пішла іншою дорогою.

Великий ідеалістичний зрив молоді своїми рожевими перспективами приголомшував усе й усіх – навіть людей із кіл закордонного провуду ОУН. Віра в те, що молодий рух неухильно знайде своє належне вивершення, стала всемогутньою магичною силою і джерелом націоналістичних оман, що навіть сьогодні цілком панують над усіма націоналістичними середовищами.

Ми говоримо про те, що фатального розвитку руху не завважувано. Якщо не помиляємося, це правило мало ще один, хоч дуже скромний, виїмок. У націоналістичному перемиському «Українському голосі» видрукувано на початку 1930-х років знаменну статтю під заголовком «Дві дороги»; автор її заховався за дві літери «Ю. М.». Ця стаття була саме виїмком у націоналістичній публіцистиці й була друкована тоді, коли ще багато речей у русі не було перерішено. Щоб зрозуміти її зміст, треба пригадати собі тодішню ситуацію. Це ж був час напередодні масово розгорнених протипольських акцій бурхливого літа 1930 року. ОУН була тоді вже організаційно оформлена; перебираючи традицію УВО, вона засадничо поширила платформу цієї останньої, бажаючи бути новою силою з власним політично-світоглядним фундаментом та з власним виконавчим раменом по лінії старих бойових традицій УВО. Нове оформлення тієї політичної сили, що її зарепрезентувала ОУН, ніколи не пішло б такими швидкими темпами, коли б ця нова організація не поставила була своєї карти на західноукраїнську молодь, що якраз тоді почала широкою лавою приходити до голосу. І, власне, літо 1930 року мало бути першим хресним вогнем тієї молоді сили вже в межах нового руху. Для тих, хто більш-менш знав про плановані широкі акції, мусило бути ясно, що поляки не перебиратимуть у засобах відплати та що вони

зокрема посаджать до в'язниць щонайменше дуже поважну кількість провідних кадрів молодого руху, а це могло б фатально відбитися на новому ділі. Отже, склалися дуже непевні ситуації; ці ситуації також мушили бути приводом до згаданої статті «Українського] голосу». Автор ставив питання: як будувати рух з уваги на небезпеку неминучих ударів і проривів? Є дві можливості, *дві дороги*, писав він. Перша – це виховувати сильні й високоякісні провідні кадри, що кермували б рухом у кожній ситуації так, як цього вимагає конкретна політична потреба. У цьому випадку низові кадри мушили б бути виховані в довір'ї й послухові прововоді. Що це значить, зрозуміємо краще тоді, коли приглянемося до другої «дороги». Цю другу дорогу автор бачив приблизно так: усе членство руху треба виховувати в душі сильних наставлень. Це означало б наставляти «маси» на мінімальну кількість, отже, найбільше на яку пару «генеральних ситуацій», до того ж так, щоб вони діяли «самі», цебто «спонтанно» й автоматично навіть тоді, коли провідні кадри не матимуть ніякої змоги керувати. Першу дорогу автор відкидав, мотивуючи тим, що на випадок посиленних ударів від поляків націоналістичні «маси» залишаться без верхівки й нездібні до акцій. Залишалася лише друга можливість: виховувати людський матеріал руху в душі *автоматизму діяння* з уваги на т. зв. генеральні ситуації. Кажучи дещо вільніше: усі зусилля тодішнього часу мали йти на те, щоб охопити якнайширші кола суспільства, розбурити й наснажити їх чуттєвими енергіями та яскравою поставою політичного діла, причому напрям і мудрість цього діла мали відразу врости в ці чуттєві енергії і цю поставу. Закони цієї постави мали бути одночасно законами й мотивами самої дії. Тільки це могло бути запорукою, що націоналістичні «маси» діятимуть у кожній ситуації, до того ж у своїй засадничій лінії непомильно.

Статтю ми реферували на основі того, що залишилося в пам'яті. Вона ніякого перевероту не могла зробити; вона стверджувала лише короткими натяками те, що тоді у великих розмірах відбувалось. Одначе її виїмковість у тому, що в націоналістичній пресі хтось таку переважну справу бодай завважив. Бо ж правилом націоналістичного руху зробилося не завважувати власних проблем та вмовляти себе, що вони не існують.

У чому вага порушеної в «Українському] голосі» справи? На нашу думку, згадана стаття поставила на хвилину перед очі одну фундаментальну для всього руху проблему. Ніхто до її обговорення опісля не вертався. Вона була перерішена вже в найближчому часі шляхом доконаних фактів або (як у нас кажуть) «самим життям». Ті, що перерішували її, самі не знали, що вони перерішували. Для свідомості націоналіста вона не існує

зовсім: її прикрито й заставлено цілими мурами логічних формулок. Спосіб, яким цю проблему *практично перерішено*, ліг в основу націоналістичного руху та його концепції «революції». Це практичне перерішення дуже «невинної», на перший погляд, справи зробилося джерелом швидких успіхів націоналістичного руху та однією з причин його катастрофи. Воно дало націоналістичній людині оману непереможного «походу на вершини» та впало на неї прокляттям.

Як же виникло це рішення? Немає сумніву, що націоналістичний рух пішов яскраво на той шлях, що його автор статті з «Українського] голосу» назвав «дорогою *другою*». Значить, впрямлені в рух енергії мобілізовано й муштровано так, щоб вони в ситуаціях українського життя могли діяти бажаним способом і навіть тоді, коли з якихось причин не зможуть прийти до голосу керівні одиниці, і вони, ці енергії, будуть залишені самі на себе. Очевидно, ні для кого не було таємницею, що в таких діях націоналістичних сил можуть з'явитися недоліки, збочення із шляху, прірви. Такі речі враховувано в загальний план, однак їм не надавано надто великого значення. У тодішньому розумінні буде засадниче тільки те, щоб належно діяла *цілість руху*. «Де рубають дрова, там летять тріски», причому ці «тріски» ніколи забагато важити не зможуть. Отже, справа була в тому, щоб забезпечити «цілість», напрям усього руху. Це останнє могло статися тільки таким способом, що рух зробиться «*рухом мас*», рухом «національної *стихії*». Отже, треба було апелювати до прихованих інстинктів мас, до найглибших нашарувань їхнього чуття, розбудити їх та кинути до політичної дії. Це розбуджування мас до масової політичної дії дістало назву «революціонування». Шлях політичної дії цих розбуджених мас був шляхом «*революції*». Цей шлях мав бути генеральною відповіддю на ту генеральну ситуацію, що нею було поневолення і брак власної держави. Тому цей шлях дії мас почали називати «національною (опісля націоналістичною) революцією». Ця порушувана стихійним хотінням мас «революція» мала доконати українського чуда, а може, й багатьох українських чудес нараз. Вона була, згідно з націоналістичною теорією, найпростішим шляхом до мети, тобто до побудови української держави; вона була універсальним засобом перевиховання народу. Як універсальний рецепт нової української політики, вона була в засаді рецептом непомильним. Помилятися, сходити на бездоріжжя, ламатися можуть лише одиниці й гурти, а не спертий на широких масах та їхніх стихійних хотіннях рух. У такому русі пропадають недоліки, слабості й прірви одиниць і гуртів, як мала річка каламутної води у великому морі.

Те, що ми тут коротко з'ясуємо, – це одна із кардинальних засад

націоналістичного руху, до того ж в його цілості. Серед колишніх закордонних кіл ОУН така концепція не була чужа, однак вона там не набрала сили. Справжньою силою зробилася вона щойно серед молоді 30-х років нашого Заходу та щойно звідси розгорнулася широкою хвилею по всіх теренах націоналістичного руху. І справді: тільки молодь *могла в неї повірити* й, повіривши, накинути її всім. Сьогодні боронять її з завзяттям усі націоналісти, навіть ті, що вийшли з ОУН одної чи другої формації. Ні розлам з 1940 року, ні пізніші розриви нічого тут не змінили. Ту концепцію, що стала наріжним каменем націоналістичної системи, боронять усі, хоч вона в першу чергу становить підвалину бандерівщини.

А ми питаємо: звідки походить магічний чар тієї концепції? Чому якраз вона, а ніщо інше, так притягала до себе українські душі? Що дає підставу думати, що т. зв. «революційний масовий рух» іде неухильно й непомильно до своєї мети? Взагалі: чому гасло «революції» ряхтить для наших земляків аж такими рожевими кольорами? Не сумніваємося, що існують у нашій сучасності завдання величезного, істинно революційного виміру, однак це незвичайне поширення гасла «революція» – дуже підозріла справа.

Ніяк не таємниця, що «революціонерами» називають себе сьогодні в першу чергу політично неграмотні, наскрізь руїнницькі й затрунені елементи; «революцію» починають проповідувати навіть гетьманці, бандерівські поплентачі і ін. Гасло «революції» зробилося тепер універсальним рецептом української практики. І знову треба питати: чому, яким правом? Чому це гасло аж таке туманне, нез'ясоване, невловне? Багато українців бачить у цьому неясному слові вислів того, що, будучи невимовним і величним, стало предметом їхньої великої туги, їх задушевних мрій. Так, але тоді обов'язок кожної відповідальної, а особливо політично діючої людини вийти із стану ліричнопобожних тремтінь від слова «революція» та з'ясувати собі ясно власні позиції. Туманні, нез'ясовані, але зате ніби всеобіцяючі гасла – це найкраща зброя сучасного українського руїнництва. І це не випадок: вони становлять собою складові елементи кожночасної української руїни.

Гасло «революції» мало в націоналістичному русі свою велику історію й неабиякий зміст. Його уживали залюбки кола давнішої УВО, однак в цих колах воно означало радше збройно-бойові акції проти займанців української землі, особливо Польщі, щоб не допустити до стабілізації польського панування та вдержати українське населення в стані постійного поготівля. Таке розуміння цієї справи, щоправда, не мало надто багато небезпечних моментів, однак на генеральну концепцію політичної дії воно було заслабе. Тому з приходом молодого покоління

до націоналістичного руху гасло «національної революції» набрало вже дещо іншого змісту. Пригадаймо собі ще раз згадану статтю «Українського] голосу». Націоналізм мав бути масово-революційним рухом, рухом «національної стихії». У цій стихійності й масовості він повинен був мати не тільки запоруку успішності, але також запоруку власної правильності. Революційна «національна стихія» не помиляється... так і видно, що у зміненому розумінні «революції» пересунулися акценти і загострилися різні моменти. У цьому гаслі видно вже яскраво пафос націоналістичного розуміння «нації», чогось – з погляду цього бачення – незнищеного й по суті непомильного. Одначе в цьому гаслі є також відгомін модерних соціальних рухів, що хочуть бути конечно масовими і в цій масовості бачать запоруку своєї вишестепеності та єдиноправильності. Так сплелися в одне небезпечне гасло дві різні ідеї. Це гасло залишалося ввесь час дуже загальним і дуже туманним. Одначе ця нез'ясованість і невловність виявилася не слабкістю, а навіть його силою. Ніяке інше гасло не могло знайти в молоді стільки відгмону. А для ОУН це була засаднича річ.

Ми вже згадували про те, що провідні кола ОУН за кордоном були в першу чергу «дев'ятдесятниками» й активними учасниками визвольної війни та що це покоління, незважаючи на великі заслуги, було не в одному дечому дуже слабе. Воно не мало сили розгорнути *політично-суспільну проблематику* на прийдешні ситуації. Його ідеї були здебільша дуже наївні; наївною була також ідея «національної революції» в колах УВО. Це покоління чванилося не раз своєю «практикою» й говорило дуже легковажно про «всякі теорії». Насправді це було лише прикриття власних недоліків. Тому можлива була така ситуація, що новопостала ОУН оперлася на рідних землях цілком на *молодь*. Люди з кіл закордонного проводу ОУН не знайшли належної піддержки серед власного покоління на рідних землях. Чи новопостала організація могла й тут розтягати свої впливи й на інших, а не тільки на молодь, годі сказати. Це була б у всякім випадку дорога дуже довгих зусиль і нешвидких успіхів; до того на таке здобування треба було б якогось особливого духовно-політичного арсеналу, – не того, що прийшов опісля до вирішального значення в ОУН. Як виходить із споминів близьких до таких справ людей, новопостала ОУН поставила на рідних землях ставку майже виключно на молодь, знехтувавши засадничо з інших елементів. У цьому відповідальні за рух чинники мусили бачити все-таки перемогу над існуючими труднощами. Як говорить загальнопоширена думка, молодь завжди можна виховувати у відповідному напрямі. Іншими словами: здобувши вплив на молодь, можна перерішити розвій прийдешніх подій.

Чи ця популярна думка і в нашому випадку потрапляла в корінь справи і чи була вона слухна, можна дуже сумніватись. Що молодь в ОУН якось виховувалася, це правда. Однак ще важливіший був той факт, що вона, як елемент, що ще довго потребував дозрівати, дуже швидко здобула в цій організації провідну позицію. Це лягло з місця тінню на весь суспільно-політичний зміст ОУН. Це перерішило також зміст ідеї «революції» в націоналізмі та зміст націоналістичної роботи.

Щойно звідси видно, яку роль у русі виконує ідея «революції» та чому вона така, а не інша; щойно звідси можна збагнути, що означає ця «друга дорога» автора статті в «Українському» голосі». Ця молодь почала *накидати рухові свою власну концепцію, своє власне розуміння речей*. Не її виховано у бажаному напрямі (бо хто ж коли подумав належно, куди йде цей напрям?), а вона почала все скеровувати в напрямі своєї власної плавби, почала швидко «виховувати» на свій лад старших. Ясна річ, що весь апарат уявлень, уся ідеологія мусили бути побудовані так, щоб молодь могла ними *легко орудувати*, робити їх пружиною своєї дії. Коли б хтось був розгорнув для молоді реальну й таку дуже ускладнену суспільно-політичну проблематику, то ця молодь, якщо вона справді була б захотіла лишитися таким переважним у русі чинником, мусила б цю небезпечну для її ролі проблематику відкинути. Вона не вміла б будь-що з цим почати, а коли б і схотіла таки підняти таке добро, – воно б розтрощило геть усі її наївно-молодечі уявлення. А це означало б кінець її монополю-керівної ролі. Тому Липинського, від якого вона могла б, але тільки при власній скромності, – вчитися, вона відкинула – щаслива, що Донцов зарахував його до поганої раси провансальців. Зате будувала свої власні уявлення, для неї самої «ясні», «прости» й «самозрозумілі». Ще й тепер чуємо аж до змучення, що ситуація проста: Україна поневолена, і визволення їй принесе всебічна, порушувана стихійним зривом мас революція; що соціальне питання буде розв'язане в дусі закиду «Україна без холопа і без пана»; що питання ладу вирішить на свою владу «сам народ» і т. д. і т. д. Уже зразу видно, що це макове зеренце правди, прикрите цілою горою довільних пів- і чвертьінтелігентських уявлень.

Правда, уже в цій молодечій концепції дуже швидко показалися свої риси. Виникло, наприклад, питання, хто буде цими революційними масами кермувати. Відповідь була така: революційний здвиг мас, оця лавина сама знайде свою дорогу. У дійсності, сказали б ідеологи молодечого націоналізму, питання поставлене фальшиво. Мовиться не про те, щоб кермувати масами, а щоб *прислухатися* до їхніх прагнень, бути їх рупором, трибуном. Ця метода «прислухатися до прагнень мас» ще й сьогодні становить найвищу мудрість усіх радикальних відламів

націоналістичного руху. У статті «Українського] голосу» відповідь на це питання змістом була тотожна, хоч, може, й складніша. Там автор писав: «Треба виховувати маси в душі яскравих і засадничих настав, а тоді ці маси, наче під невидимою кермою, будуть уже діяти». Отже, справа знову проста, хоч залишилося дуже темне місце: хто і як має наставляти маси? Чи ці маси будуть і в дальшому процесі своєї дії держатися цих перших вказівок-директив, що їх вони діставали на початку від молодих студентиків? Чи ці молоді студенти, фактичні пропагатори ідеї, могли взагалі знати, куди ці маси скеровувати? Чи лавина не переросте тих, що хотіли її спрямовувати в рух? І врешті: чи ці «масові дії» з їх трибунами справді ведуть на лінію наших політичних цілей?

Не треба бути аж знавцем справи, щоб побачити, що в основі таких уявлень лежать страшні спотворення політичного глузду речей. Так і видно, що такі уявлення постали й міцніли серед молоді та на тлі фатального занепаду політичної культури. Щоб такі концепції могли вдержатись хоча б серед молоді, треба було винищити нашу політично-суспільну традицію, бо тільки на повній руїні думки, пізнання й здобутого досвіду минулих поколінь можна починати будувати від міфічних «хотінь мас» та власних незугарних уявлень. Пустошення всього, що носило прапор суспільно-політичної традиції, виконував у першу чергу Дм[итро] Донцов. Постійні походи проти Драгоманова, щоб зганьбити ім'я цього великого політичного мислителя свого часу, ще й сьогодні належать до доброго тону націоналістів. Ці походи, що не були й не є критикою, а лише вибухами затруєної злоби й ненависті, не випадково перекликаються з націоналістичним анальфабетизмом у суспільно-політичних справах. Проти Липинського не йдуть ці атаки в такій мірі тільки тому, що Донцов, як ми вже писали, не мав охоти вибиратися по лаври до свого великого супротивника й ровесника. Тому в цьому він не дав своїм учням взірця до наслідування. І далі, щоб така молодеча концепція могла вдержатися в націоналізмі, треба було закрити досвід 1917-1922 років, вирвавши з цих років лише декілька моментів – не для глибоких міркувань, а тільки як теми до «святкувань» і зміцнення власних сердець. Крім Крутів і Базару, важливі були лише *проголошення* самостійності й соборності. Не диво, що націоналістичною спеціальністю опісля було не організування *політичних акцій* на довгу мету й такої ж боротьби, а лише організування *жертв* і – «проголошення». Так само не мав ваги довгий процес українського відродження, бо вистачало пари голих прізвиськ поетів.

Може хтось здивуватися, чому ці погляди так дуже поширилися, ставши аж такою великою силою. Відповідь неважка. Молодь, що пішла яскраво здобувати командну позицію в суспільності, конче потребувала

інструменту, яким вона могла б добре орудувати і який такі її претензії виправдував би перед нею самою й перед іншими. Інструмент мусив бути дуже простий; він мусив усі засадничі питання – очевидно в очах тієї молоді – перерішувати.

А щоб ці «перерішення» не надщербилися й не розсипалися, усі вони мусили бути вивінені сьйвом абсолютної правди. Уже з цієї причини знання й думання зробилися для спрагненої суспільної гегемонії молоді річчю небажаною й підозрілою. Тому не диво, що перед нею почали висуватися на перший план провідники й ніби пророки, а насправді гучні віршороби (не справжні поети!). Ці пророчі віршороби писали часом віршем, часом прозою – очевидно на всі можливі, а в першу чергу суспільно-політичні теми. Приголомшувана власними продуктами й ізольована від усяких інших впливів молодь могла нарешті повірити, що вона стоїть до істотних справ своєї батьківщини так безпосередньо, як ніхто інший. Могла повірити, що вона якимось стала понад законами суспільного й політичного життя, такими земними, щоденними й нещадними. Вона прочувала всю невблаганність реального світу, особливо політичної сфери. Одначе вона хотіла перемогти всі перешкоди життя великим ідеалістичним зривом, а особливо – *жертвою*.

Остання справа в нашій дійсності дуже делікатна й дуже наболіла. Ніхто не може заперечувати величезної вартості жертви праці, літ і життя людини. Одначе ніхто, якщо в ньому залишилося бодай гірчичне зерно відповідальності, не може також заперечити, що орудування й кидання аргументом жертви в нас між усіма жахливими речами нашого життя належать, безумовно, до найжахливіших. Почалося воно колись від ніби дуже невинних і ніби бездоганних речей, а скінчилося тим, що відкликом до жертв і пролітої крові у нас стараються прикрити власний розклад, власні безглузді й отруйні концепції, а там далі тоталітаристичні зазіхання й внутрішньосуспільний тероризм. Якщо це твердження когонебудь зачіпає, то воно зачіпає насамперед і засадничо ОУН Бандери. Ще докладніше: воно характеристичне для всієї націоналістичної бандерівщини, що своїм засягом трохи ширша, як ОУН Бандери. Одначе ця остання група воює спотворенням ідеї жертви програмово й радикально.

Це прийшло не несподівано. Це знову проклін того факту, що молодь у націоналістичному русі прийшла колись до фактичного керма. Вона взяла на себе функції, далеко не дорісши до них. А брала вона ці функції на свої плечі не з почуттям того, що вона до цього змушена konieczністю (як за часів визвольної війни дуже молоді одиниці мусили брати на себе високі обов'язки), а з почуттям свого особливого покликання, власної особливої придатності. На наслідки довелось чекати недовго. Молодь пішла до

практичної роботи. Як відплата, приходили з польського чи іншого боку в'язниці, концтабір, деколи загибель. Починалася нова, справді безконечна сторінка переслідувань, терпінь, мартирологи. Можна мати до цих терпінь, жертв і праці найвищу пошану, однак одночасно треба сказати, що вони ні молодого націоналістичного руху, ні людини цього руху не врятували. Молоді націоналісти у дуже багатьох випадках з подиву гідною мужністю видержали найгірші ситуації, однак швидко скапітулювали перед своєю «славою». Те, що вони були переслідувані й терпіли, те вони вважали за доказ і засвідчення їхньої політичної лінії, їхніх небезпечно-примітивних горизонтів. Ще більше: жакликий спосіб плекання «культу героїв» викликав серед широкого громадянства підозріння, що тут щось не в порядку. І це не без підстави: культ героїзму обернено в націоналістичних середовищах на те, щоб закрити від розпізнання соціальну природу цих середовищ, щоб виправдати їхню практику та підперти їхні зазіхання на монопольне панування в суспільності. Група Бандери знову поставила все в тінь. Як нівечилися молоді люди, на це можна б подати багато прикладів. Є чи були коли люди, що за свої в'язничні роки мали найкращу славу в суспільстві. Та минули роки, прийшли змінені обставини, і *ті самі люди* записали на свій рахунок не тільки тотальне безглуздя своїх «політичних акцій», але й багато тяжких злочинів. Колись вони вимагали непорушності засад, характеру; вони ніколи не пробачили зміни політичних віх (правда, тільки з виїмком Донцова); сьогодні вони готові під кожний новий вітер перемальовувати вивіски і брати до послуг кожного «китайця», якщо він тільки залучиться до їхнього плану. Бандерівський «культ героїв» зробився однією з найважливіших складових частин тієї махيني, що має підкоряти партії людину й суспільність.

Як же постала націоналістична махина? Не забуваймо, що студентство західних земель давало головну людську залогу рухові. Власне, процес вростання в рух починався вже завжди з гімназійної лави. Іншими словами, в рух можна було у 30-ті роки (не пізніше) входити юнаком (юнаки входили добровільно, з запалом, прагнучи боротьби й небезпеки). Тут уже впав прокляттям на наше життя факт, що молодий рух у краю не мав у собі сильної ланки старшого досвідченого покоління. Не було нікого, хто б вартував над молодим зривом, давав йому напрям і міру, відвернув від нього небезпечні ситуації. Небезпечні ситуації походили не так від поляків, як ізсередини руху. Не було гіршої небезпеки, як та, що молодь узялася командувати суспільно-політичним життям і відкрила в собі своє до цього покликання. Чим більше вона командувала, тим менше було в неї можливості вчитися, доростати, вивершуватися; тим швидше вона викінчувалася. Входячи в рух, юнак діставав силу

обов'язків, що відсували все інше в тінь. У першому часі його це виповняло. Коли ж минали літа й приходив час надуми над собою, молода людина несподівано відкривала, що вона вже не розпоряджається собою, бо вона в лещатах невблаганної системи. Про спротив годі було думати. Не тільки тому, що такі відрухи середовище одразу придушувало такими засобами, як тиск громадської думки, бойкот і інші репресії. Гірше було те, що людина, вирвавшись із середовища руху, попадала в якийсь порожній простір. Усередині руху була вона бодай невластивим коліщатком, бодай якоюсь «функцією». Ставши поза ним, вона одразу робилась «нічим». Вона потрапляла в якесь дуже сіре існування -десь при якомусь малому кооперативі. Великі мрії юних літ щезали безповоротно. І це не могло бути інакше: в неї вирвано найкращі її літа, вона в житті не вкоренилась.

У нас корінь лиха бачили в тому, що за часів зросту націоналістичного руху молоді учасники не здобували звання, «фаху», способу заробітку. Це тільки мала частина правди. Насправді справа в речах далеко серйозніших. Справа в соціальній позиції людини, що йде до політичної роботи, в її соціальному місці. У нас не любили зупинятися над такими речами, бо трималися думки, що політику робить «увесь народ» через своїх представників. Висувати момент соціального, а зокрема соціально-економічного класу, значило порушувати старі ідилічні уявлення. Цей, власне, момент підкреслив з усією силою Липинський. У тому факті, що інтелігенція (вона в нього не тотожна із шаром освічених людей!), працюючи над зберіганням і здобуванням духовних дібр, не має власної матеріальної бази й живе якимось поміж і понад іншими класами, він вбачав джерело її поважної політичної слабкості. З цієї причини він радив опирати політичне життя далеко більшою мірою, як у нас практикують, на матеріально продукційні класи. Так, але належно розвинена інтелігенція, незважаючи на деяку слабкість своїх соціально-економічних позицій, – все-таки повноцінний клас, що має чітку, ніким не замінну функцію і таке велике джерело суспільної сили, яке є в духовних добрах.

Ми вже згадували про те, що студентська молодь дала молодому рухові перші й головні кадри. Це дуже важливо для окреслення соціальної природи руху. Це ж бо значить, що найважливіші ланки руху склалися з людей, з яких мала формуватися головно українська інтелігенція, повноцінний інтелігентський клас. Іншими словами: молодь ще повноцінною інтелігенцією *не була*; вона була лише в процесі оформлювання. Вона входила в рух, кидала туди найкращі літа, вросла в невблаганну систему, що не дала їй дозріти, вивершитися, встановитись. Не було в русі чинника, що рівноважив би таку однокітність і відтягував би мо-

лодь. Кінець поки що був такий, як ми згадували: людина ставала перед нічим. Здебільшого в неї не було сили чинити опір. Одначе навіть коли сила опору й була, то це ситуації не міняло.

Що це значить? – питає читач. В одному з попередніх розділів ми згадували про те, що в процесі діяння націоналістичної системи молода людина виснажувалася, викінчувалась. Перейшовши в середній вік життя, вона залишалася духовно на рівні своїх юних літ, не будучи здатною розвиватися далі. Так прийшла в нас до вирішального голосу людина, що поза юні літа не вийшла, бо на їх рівні вона постарілася й скінчилася. Для української суспільності це страшна загроза. Тепер можемо те саме явище побачити з іншого боку. Молода українська людина, що в процесі свого росту мала оформитися в інтелігенцію, *до ступеня повноцінного інтелігентського класу не дійшла*. Вона зупинилася на половині дороги, бо тут задержався процес її оформлення. *Вона залишилася півінтелігентом. Півінтелігент наклав молодому націоналістичному рухові свою істоту.*

Тут мусимо докинути кілька слів для пояснення. Говорячи про 11півінтелігента, не маю на думці тих багатьох українських людей, що через різні лихі обставини життя не мали змоги вивершити своєї освіти. У нашому випадку мовиться вже про окрему соціальну породу, давніше в таких розмірах незнану й незаважувану. До неї належить сьогодні вже багато одиниць з університетськими дипломами. Ці останні належать серед півінтелігенції до найнікчемнішого елементу. Півінтелігент як окреме соціальне нашарування – це людина, що дещо здобула з освіти, одначе ніколи не мала нічого спільного з духом культури, а зокрема з такими вартостями, як пізнання, правда, відповідальність. Якщо він має деякі знання, то він уживає їх тільки і єдино як засіб до своїх цілей. У нього немає нічого об'єктивного, бо над усім панує пропаганда, тактика. Ця звироднілість у чутті й думанні не вичерпує істоти півінтелігента. Сучасний півінтелігент не така дуже невинна порода людей. Це порода наскрізь войовнича. Вона бореться з усією силою за повне, за тотальне підкорення собі суспільності. За звання свого життя вона вважає тільки «політику» або (як хочете) «революцію». Інакше й бути не може.

Чому ж це так? Повноцінна інтелігенція не веде ніколи боротьби за повне підкорення суспільності собі. Вона здебільшого свідомо меж своєї сили; вона знає, що її засаднича власна сила не лежить конче там, де політична влада. Вона служить дуже часто іншим класам; прикладом цього може бути участь інтелігентів у боротьбі пролетаріату. Інакша справа з войовничим півінтелігентом: він бажає панування для себе й не думає ділитися ні з ким. Причина цього дивного явища дуже проста: повноцінна інтелігенція щонайменше не потребує беззастережного па-

нування в суспільності, бо її властива сила деінде. Войовничий півінтелігент не має властивої йому, специфічної сили; він не має власної соціальної ваги. Ні матеріальна продукція, ні духовні добра (вартості) не стали його власністю. Щоб вийти із своєї неможливої позиції і конче чимсь бути, він з усією силою зазіхає на політичну владу. Отже, зазіхає на щось, що стало найважчою річчю і до чого він найменше доріс. Одначе, коли інші, відповідальні й видющі, беруть здебільшого владу як конечний і важкий обов'язок, він починає вірити, що до панування над іншими він покликаний. Таку віру витворює він сам для себе приголомшливою пропагандою, фальшуванням усього. Та незважаючи на це, в ньому ятриться почуття, що його зазіхання – це продукт шукання виходу класу, що сам опинився в безнадійній ситуації. Своєю питомою вагою такий клас не може виправдати своїх зазіхань; на тому, що він сам є, не може нічого будувати. Тоді він зазіхає підкорити власну суспільність, зазіхає мати батіг над нею. У парі з такими зазіханнями постає відповідна ідеологія, що стає засобом прикриття сутності такого півінтелігентського класу, засобом його власної оборони й засобом наступу. Не даючи собі ради з найпримітивнішими й найближчими завданнями, така формація проголошує, що вона єдино здійснює найвищі цілі народу. Давши сотні й тисячі доказів, що люди її породи не здатні вдержати й оборонити *перед собою* примітивно-справедливий порядок у звичайному селі чи емігрантському таборі, вона обіцяє свободу й справедливий лад не тільки Україні, але й іншим поневоленим народам. Щоб підготувати розгром інших суспільних сил, що стали небезпечними конкурентами, вона пропагує тоталітаризм, а його найгострішим інструментом робить звичайний терор. Тоталітаризм в українських обставинах – це не що інше, як ідеологія й практика півінтелігента, що із свого безсилля і затруєної цим безсиллям етики змагає до підкорення й винищення всіх інших суспільних сил, що поза ним. Що він те все робить (згідно з його заявами) тільки «для України», це справа його совісті.

Це звиродніння всякого починалося з речей, на перший погляд, дуже невинних. Починалося з того, що такий юнак був людиною посвяти, проповідував ідеалізм, революцію, культ могил і героїв. Усе це не було ще страшне, хоч десь там на дні душі об'являлися вже перші мрії про роль якогось українського диктатора. Опісля прийшла в'язниця, терпіння, а з ними «слава». Тут уже молоді люди ламались. Давня скромність пропадала, до голосу приходив «пророк». Ці «пророки» були покликані до всього. Вони писали багато і про все. Вони перерішували також усе. Так народжувався войовничий півінтелігент. Усе молоде покоління він засипав своєю «літературою», документом нашого повного занепаду.

Слово втратило вартість; воно зробилося тільки шифром. Та півінтелігент у багатьох випадках безрадний. У цьому випадку він бере собі поплентача. І взагалі його уявлення суспільних функцій прості. Він буде лише наказувати, командувати. Роботу виконуватимуть інші. Бо він себе уявляє добре тільки в ролі політрука.

Цей розвій – трагічна доля молодого націоналістичного руху. Якщо мовиться про молодше покоління, то найбільшу роль в розвитку руху в напрямі півінтелігентщини відіграла людина, що часом підписує свої «твори» псевдонімом Карбовича. Він карбував найбільше. І не треба думати, що, наприклад, приплив селянського елементу щось змінив. Що зроблено з ідейної селянської молоді, можна було бачити на бандерівському елементі в еміграційних таборах після війни. Бандерівщина знівечила й цей елемент. Перешколивши його на чвертьінтелігентів, зробила його своїм трупом і страшним знаряддям. Справжній селянин ніколи на такі речі не йшов би.

Не забуваймо, що в середовищі молодого руху на нашому Заході розпалювалися важкі борюкання. Не тут місце з'ясовувати, як тривожилася молода людина за часів розросту руху, як вона шукала не раз виходу, однак у своїй безборонності таки капітулювала перед анонімною націоналістичною системою. Все-таки мусимо згадати на-цьому місці Івана Тадея Мітрингу (загинув у вересні 1943 року). Мабуть, ніхто так яскраво не бачив тоді смертельної загрози для руху, як він. Поворотом до засадничої політичної проблематики України він намагався спинити катастрофу. Можна критично ставитися до ідей Мітринги, однак в ньому жила ідея української революції у гідному значенні слова, – ідея, що перекликала вже тоді з визвольними силами тодішньої підбольшевицької України. Так, але поки що в молодому русі перемогла півінтелігентщина та її Карбовичі.

Поки що в українському житті запанувала анонімна система. ОУН полк[овника] Мельника врятувалася від деяких фатальних ситуацій тим, що вона задержала в собі також старше покоління. Тут усе-таки залишалася змога керування. Бодай у тому значенні, що керівні одиниці старшого покоління могли не одно дещо здержувати й обмежувати. Інакше в ОУН Бандери, що стала яскраво на позиціях молодого покоління. її політбюро не керує, а тільки пливе за течією, «стихією». Воно ні за що не може й відповідати. Найкращі приклади на це дають 1940-й і наступні роки.